

Богдан ГРИНЧИШИН

ЗНАХІДКИ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МЕЧІВ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ В ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Анотація

УДК 94(4)«13/14»; 903.227.069.5

У статті розглянуті характеристики мечів, що зберігаються у фондах Львівського історичного музею. Описані їх особливості, визначені їх типи згідно з типологією Е. Окшотта. Вказується на необхідність комплексного аналізу археологічних та історичних джерел до вивчення військової справи в Галицько-Волинській державі.

Ключові слова: середньовічне озброєння, клинкова зброя, меч, клинок.

Находки средневековых мечей как важный источник для изучения военного дела в Галицко-Волынском государстве

Аннотация УДК 94(4)«13/14»; 903.227.069.5

В статье рассмотрены мечи из фондов Львовского исторического музея. На основе типологии Э. Окшотта автор исследует археологические артефакты, сравнивает их с хорошо изученными западноевропейскими образцами. Автор акцентирует внимание на особенностях изучения археологических источников.

Ключевые слова: средневековое вооружение, клинковое оружие, клинок, меч.

FINDS OF MEDIEVAL SWORDS AS AN IMPORTANT SOURCE FOR STUDY OF MILITARY AFFAIRS IN THE GALICIA-VOLYN STATE

Abstract UDC 94(4)«13/14»; 903.227.069.5

In his article Mr. Bohdan Hrynchyshyn describes the different types of swords from the Lviv History Museum. Author analyzed weapon types according to E. Oakeshott typology, points to the necessity of complex analysis of archaeological and historical sources to explore of military affairs in Principality of Galicia-Volhynia.

Keywords: medieval weapons, bladed weapon, sword, blade.

Меч вважається традиційною зброєю у комплексі озброєння середньовічного рицаря. Знахідки мечів з території сучасної України засвідчують наявність тривалої рицарської «мілітарної технології» [2; 3].

Метою нашої розвідки є висвітлення важливості дослідження знахідок середньовічних мечів для вивчення військової справи в Галицько-Волинському князівстві.

Використання типології Е. Окшотта [6; 7; 15] для опрацювання матеріалу з території Прикарпаття та Західної Волині дає можливість розглянути осо-

бливості давньоукраїнського озброєння в загальноєвропейському контексті.

Зіставлення типів мечів, значна частина яких зберігається у фондах Львівського історичного музею, із загальноєвропейським контекстом дозволило зробити обґрунтовані висновки про те, що озброєння на території Прикарпаття та Західної Волині еволюціонувало в загальному руслі розвитку озброєння та військової справи Центральної та Центрально-Східної Європи, однак спостерігаються локальні особливості у використанні певних типів, що пов'язане з особливим гео-

політичним положенням Галицько-Волинської держави.

Порівняння з відповідними дослідженнями озброєння західноєвропейських та центральноєвропейських воїнів XIII – XV ст. [6; 7; 10; 11; 14; 15] дає можливість твердити про близькість розвитку військової справи у Галицько-Волинській державі саме з центральноєвропейськими країнами. Тому такими важливими є дослідження польських вчених, зокрема М. Глосека [10; 11], який доповнив типологію Е. Окшотта на основі досліджень знахідок мечів з центральноєвропейських теренів.

Серед знахідок клинкової зброї виявлені мечі різних типів (XVIa, XIIIa, XX, XVa, XVII, XVIIIa, XII, XI, XIV, XV, XVI, XVIII, XVIIId). Привертає увагу той факт, що, як і на теренах Польщі, і взагалі Центральної Європи [10; 11], на території колишніх галицько-волинських земель переважають знахідки мечів підтипів XVIa і XIIIa. Останнього підтипу мечі є характерними для XIII – XIV ст., зокрема, вони знайдені в Жешові-Старомісті [10, s. 162, poz. 308], у річці Ропі біля Сколишини на Прикарпатті [10, s. 163, poz. 312], а також в Тарнові під час ремонту ратуші [9, s. 153, 151, tabl. VII:2], в Городку над Бугом [10, s. 156-157, poz.

247]. У Львівському історичному музеї також зберігається екземпляр меча підтипу XIIIa (інв. № 3-3374). Загальна довжина знахідки 1102 мм. Клинок завдовжки 876 мм при ширині 40 мм, звужений до вістря, дволезовий, з долом у верхній частині, у нижній частині овальний у перетині. На п'яті клинка меча з обох боків ідентичні клейма, а в нижній частині на лезі ряд зарубок на рівномірних відстанях одна від другої. Хрестовина типу 11, чотиригранна, з краплевидними кінцями. Хвостовик позначений клеймом. Восьмигранне верхів'я, у вигляді вази з кришкою, належить до типу Т.

Значна кількість знахідок мечів підтипу XIIIa на теренах колишніх галицько-волинських земель засвідчує, що розвиток військової справи у Галицько-Волинській державі йшов в руслі рицарських європейських тенденцій. Мечі такого підтипу, належачи до так званих «великих мечів», використовувалися для кінного бою з важкоозброєними воїнами. Слід сказати, що, на думку Е. Окшотта, термін «великі мечі» (Grete Swerdes), що зустрічається в літературі XIII – початку XIV ст., не позначає дворучний меч, бо для такої зброї існував саме такий термін – дворучні мечі (espées a deux, Twahandswerders) [7, с. 53]. Отож вели-

Рис. 1. Меч 1300–1450 рр. ЛІМ, інв. № 3-1221 (фото автора).

кий меч зовсім не був дворучним. Відповідно тип ХХ як більш пізній порівняно з ХІІІа, трактується як півтораручний меч. Англійський дослідник припускає, що саме такі великі мечі, зокрема підтипу ХІІІа, типу ХХ, перевозили прикріплюючи до сідла [7, с. 55]. Проте, попри різноманітні згадки в літературі про мечі на луці сідла, зображень таких досі не знайдено. З іншого боку, існує багато зображень мечів підтипу ХІІІа, прикріплених до поясів рицарів, зокрема таке зображення є на ілюстрації з Псалтиря Тенісона (Псалтир Альфонсо) [7, с. 55].

Мечі «у півтори руки» підтипу ХVІа особливо були поширені на досліджуваній території з другої половини ХІV ст. аж до першої половини ХV ст. Декілька мечів підтипу ХVІа, які зберігаються у Львівському історичному музеї, відрізняються типами верхів'їв та хрестовин (Н16, Н1, J, К10 тощо).

До зазначеного підтипу належить меч невідомого походження (інв. № 3-1221), який датується 1300–1450 рр. (рис. 1). Загальна довжина знахідки 1045 мм. Дволезовий клинок завдовжки 752 мм, завширшки 47 мм, значно звужений до вістря. Хрестовина чотиригранна у перетині, плавно звужена до кінців. Верхів'я типу Н1 овальне, плоске, з фасками (конструктивний елемент у вигляді скошеної частини гострого ребра чи краю).

Ще один меч цього ж підтипу (інв. № 3-1232) (рис. 2), який надійшов до музею у 50-х роках ХХ ст., має довжину клинка 895 мм, ширину 52 мм (при загальній довжині знахідки 1127 мм). У цього екземпляра центр хрестовини ромбічний у плані, чотиригранний, кінці круглі у перетині, потовщені до самого краю. Хвостовик звужений до верхнього кінця, плоский. Верхів'я є дископодібне, плоске, належить до типу G2.

Рис. 2. Меч 1300–1450 рр. ЛІМ, інв. № 3-1232 (фото автора).

Фрагмент меча (інв. № 3-3106) (Фото 3) завдовжки 610 мм при збереженій частині клинка 382 мм завширшки 55 мм також можна атрибуувати як меч підтипу ХVІа. Він має верхів'я типу Н7 – дископодібне, з конічними опуклинами на площинах. Кінцівки хрестовини зігнуті донизу.

Саме до підтипу ХVІа належить і добре відомий меч, який був знайдений під час будівництва нового мосту у 1949 року і привезений до Львівського історичного музею І. Свешніковим (зараз збе-

рігається у цьому музеї, інв. № 3- 2358). Датується знахідка першою половиною XV ст. Належав цей меч невідомому лицареві, якого під час бою з татарами біля м. Сокаля у 1519 р. зіштовхнули з мосту разом з конем. Хрестовина чотиригранна, ребра граней заокруглені, розширення на кінцях. Верхів'я типу K10 є дископодібне, з двобічною прямокутною голівкою заклепки.

Про поширеність цього підтипу мечів свідчать і екземпляри, які зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї. Зокрема, це меч (інв. № Рч-82), виявлений в руслі р. Стир біля підніжжя давніх укріплень Лучеська. Верхів'я типу П, шестикутне з двома плоскими потовщеннями, по одному з кожного боку. Хрестовина типу 12, плоска, хрестоподібна у перетину, з S-подібними кінцями, оздоблена горизонтальними паралельними заглибленими лініями [8, с. 172]. Ще один меч (інв. № Рч-200) з того ж району з восьмигранним верхів'ям типу Т4, має пірамідальне завершення з приплюснутим малопомітним потовщенням у середині [8, с. 171]. На його лезі (за 184 мм від руків'я) з обох боків є інкрустація золотом у вигляді шестикутної зірки, а трохи нижче – гіпотетично літера у вигляді петлі.

Своєрідністю для території колишніх галицько-волинських земель, є те, що більше, ніж на теренах наших західних сусідів, знайдено мечів типу XX і підтипу XVa. Саме до останнього підтипу належить екземпляр, який зберігається в Львівському історичному музеї (інв. № 3-1234) (рис. 4). Загальна довжина знахідки 1135 мм. Дволезовий клинок (завдовжки 870 мм, шириною 32 мм) сильно звужений до вістря, у перетині овальний. Чотиригранний хвостовик звужений до верхнього кінця. Хрестовина цього меча чотиригранна, з овальним у плані центром і потовщеними кінцями. За типологією Е. Окшотта, дископодібне верхів'я та хрестовина цієї знахідки належать до типу G5.

Мечі типу XX були найбільш популярними в період між 1360–1450 рр. Для цього типу характерною була вузька і тонка, злегка вигнута чи пряма, але похилена донизу, у бік вістря, хрестовина [7, с. 94]. Усі екземпляри мечів типу XX, які зберігаються у Львівському історичному музеї, різняться типами верхів'я. Дисковидне верхів'я типу Н має меч (інв. № 3-1219), знайдений в долині річки Жовкви. Загальна довжина знахідки 1098 мм, клинок завдовжки 830

Рис. 3. Меч (фрагмент) 1350–1400 рр. ЛІМ, інв. № 3-3106 (фото автора).

мм при ширині 51 мм, з трьома долами з кожного боку. До музею цей екземпляр клинкової зброї надійшов у 1940 р. з музею ім. Любомирських, якому був подарований графом Агенором Голуховським. Датується цей меч кінцем XIV – поч. XV ст. Ближче до п'яти помітні сліди ташування золотом. До речі, верхів'я типу Н, за спостереженнями Е. Окшотта, було найбільш розповсюдженим в середньовіччі (використовувалося на всіх типах мечів X–XV ст. [7, с. 121]). У 2009 р. цього ж типу клинок меча із типом верхів'я Н за Е. Окшоттом, за М. Глоском – Н2) був знайдений при розкопках Буська (літописний Бужеськ) – керівник розкопок П. М. Довгань [4].

Ще один меч типу ХХ (інв. № 3-1775) має верхів'я типу П1 – плоске, шестикутне з дугоподібними верхньою і нижньою сторонами і плоским диском всередині. Ця знахідка загальної довжини 1130 мм з клинком завдовжки 902 мм, завширшки 44 мм датується першою половиною XV ст.

До типу ХХ 9 належить ще один півтораручний меч (№ інв. 3-1222), який надійшов із музею ім. Яна III у 1940 р. Цей меч із плоскою, чотиригранною, дугоподібною, потовщеною в центрі хрестовиною. Верхня і нижня грані прикрашені рельєфними джгутовим орнаментом, по бокових гранях проходять ребра. На центральній частині є накладна розетка. Верхів'я має вигляд сплющеної кулі, з одного боку прикрашеної розеткою.

На території Прикарпаття, Західної Волині та Середнього Подністров'я шабля і меч в XIII–XIV ст. використовувалися, очевидно, у різних ситуаціях, залежно від того, з яким ворогом – важкоозброєним чи легкоозброєним – мали справу. Проти важкоозброєних рицарів ефективнішим був меч, проти легкоозброєних кочівників – шабля.

Оскільки розвиток захисних обладунків і наступальної зброї є взаємозалежним, то типи мечів дають можливість зробити певні висновки і про захисне спорядження, адже вид обладунку, який переважає на певній території, залежить в основному від того, від якого типу наступальної зброї доводиться захищатися і в яких умовах воювати. Серед знахідок мечів значне місце посідають екземпляри, які призначені для завдання колольних, рубальних та ріжучих ударів, тобто таку клинкову зброю ефективно можна було використовувати проти супротивників, захищених і кольчугою, і панцирем. Зокрема, меч типу ХХ був добре пристосований для колольного удару, однак цим мечем можна було ефективно завдати і рубаючі удари, отож використовувати проти різного типу обладунків.

Меч «у півтори руки», який став органічним продовженням попередніх форм, давав можливість завдати сильнішого удару, що було важливо у зв'язку з розвитком захисного обладунку, який ставав дедалі важчим і масивнішим.

У Західній Європі між 1275–1350 рр. найбільш поширеними були мечі колольно-рубальної дії у зв'язку зі змінами захисного спорядження, зокрема із поширенням пластинчастого обладунку. Такої явної тенденції на досліджуваній території не простежується, що пов'язане із застосуванням кольчуги поруч з новішими типами захисного обладунку. Це явище характерне для всієї Центральної Європи. Слід також зауважити, що разом з новими формами мечів співіснували старі, адже меч належав до зброї тривалого вжитку, передавався у спадок, до старого клинка часом допасовувався новий ефес. Як приклад до останнього твердження наведемо поясний меч, що зберігається у Львівському історичному музеї (інв. № 3-1223). Дволезовий кли-

Рис. 4. Меч 1350–1380 рр. ЛІМ, інв. № 3-1234 (фото автора).

нок типу XIV датується кінцем XIII – поч. XIV ст., є клиноподібний у перетині, з долом, позначений клеймом. У той саме час, очевидно, ефес був зроблений новий – датується II пол. XIV – I пол. XV ст. Верхів'я типу П10 дископодібне, зрізане у восьмигранну форму. Хрестовина з восьмигранними потовщеними кінцями.

Процес розвитку озброєння на теренах Галицько-Волинської держави був складним і багатоманітним, пов'язаним як зі східною, так і західною військовою традиціями, що і привело до витворення оригінального і неповторного за своїми властивостями й особливостями цілого комплексу бойових засобів. Озброєння у Галицько-Волинському князівстві знайшло розвиток пізніше у Великому Князівстві Литовському, військова справа в якому має виразні самобутні риси порівняно зі Східною Руссю (Московським князівством) [1].

Перед зброєзнавцями стоїть завдання здійснити атрибуцію всіх археологічних знахідок мечів з території історичних галицько-волинських земель, використовуючи типологію Е. Окшотта, виявити спільні і відмінні риси, що дасть можливість показати особливості використання цього виду клинкової зброї в Галицько-Волинській державі.

Разом з тим, необхідно обов'язково враховувати всі проблеми, пов'язані з аналізом та інтерпретацією знайденого археологічного матеріалу (зокрема,

утруднене датування знахідок зброї без археологічного контексту, поганий стан збереження, проблематичне визначення належності певної зброї та захисних обладунків відповідним групам військ). Особливу цінність мають знахідки зброї в археологічному контексті, зокрема в закритих археологічних комплексах. Важливою з цього погляду є знахідка меча типу XX під час розкопок у Буську. Датуванням гончарних посудин з найнижчих шарів заповнення підвалу дає можливість підтвердити датування знахідки клинка останніми десятиліттями XIV – першими десятиліттями XV ст. [4, с. 170-175], що, в свою чергу, цілком узгоджується з висновками англійського дослідника Е. Окшотта про популярність цього типу мечів саме в цей період.

Отже, без серйозного комплексного аналізу археологічних матеріалів з територій Галицько-Волинської держави та й суміжних територій із залученням інших джерел (іконографічних, писемних) не можна аргументовано довести, яка була система озброєння давньоукраїнських воїнів, з'ясувати, які види й типи зброї та захисних обладунків використовувалися в Галицько-Волинській державі, яке місце меча в комплексі озброєння давньоукраїнського воїна.

Автор дякує науковому співробітнику ЛІМ Т. Раку за сприяння роботі над статтею

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бохан Ю. М. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст. – Мінск, 2002. – 336 с.
2. Гуцул В. Рицарі Данила Романовича. Рицарська зброя серед персонажів Галицько-Волинського літопису // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Число 16. – К., 2009. – С. 78-93.
3. Його ж. Рицарська мілітарна технологія в Києво-Руській та Польсько-Литовській державах: інструменти, концепції та практики збройної боротьби / Автореф. дис. кандидата істор. наук: 07.00.02: Всесвітня історія. – К., 2011. – 22 с.
4. Довгань П. М., Рак Т. О. Меч з городища літописного Бужська // Вісник Інституту археології. Вип. 5. – Львів, 2010. – С. 170-175.
5. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII – XV вв. – Л., 1976. – 104 с.
6. Окшотт Э. Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса / пер. с англ. – М., 2006. – 398 с.
7. Окшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание / пер. с англ. – М., 2007. – 176 с.
8. Терський С. В. Лучеськ X–XV ст. – Львів, 2006. – 252 с.
9. Glinianowicz M. Stan badań nad uzbrojeniem późnośredniowiecznym w Małopolsce // Acta Militaria Mediaevalia. I. – Kraków–Sanok, 2005. – S. 143-164.
10. Głosek M. Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w. – Warszawa, 1984. – 186 s.
11. Głosek M., Nadolski A. Miecze średniowieczne z ziem polskich. – Łódź, 1970. – 84 s.
12. Kuśnierz J. Z badań nad militarnym znaczeniem Gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu // Acta Militaria Mediaevalia. II. – Kraków–Sanok, 2006. – S. 79-102.
13. Marek L. Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej: Dylematy archeologa i bronzoznawcy. – Wrocław, 2004. – 134 s.
14. Nadolski A. Polska broń. Broń biała. – Wrocław, 1984. – 186 s.
15. Oakeshott R. E. Records of the Medieval Sword. – Woodbridge, 2007. – 320 p.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЛІМ – Львівський історичний музей.

Відомості про автора. Гринчишин Богдан Володимирович, науковий співробітник історико-краєзнавчого музею (м. Винники), аспірант кафедри історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, Україна.

Author's data. Bohdan Hrynchyshyn, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.

Сведения об авторе. Гринчишин Богдан Владимирович, научный сотрудник историко-краеведческого музея (г. Винники), аспирант кафедры истории Украины и этнокоммуникации Национального университета «Львовская политехника», г. Львов, Украина.